

Kálnoki-Gyöngyössy Márton

Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon (1387-1608)
c. akadémiai doktori értekezés

bírálata

A munka célkitűzése egyértelműen megfogalmazott és egyértelműen dicsérendő: a disszertáció szerzője a kutatásra kijelölt terület és időperiódus keretein belül a szűk, leíró értelemben vett numizmatika szempontjait és lehetőségeit meghaladó, gazdaságtörténeti értelemben vett pénztörténetet kívánt írni. Ezzel értekezése szűkebb tudományterületét is meghatározta: bár régészeti végzettséggel és numizmatikai gyakorlattal is rendelkezik, alapvetően nem régészként, hanem történészként kapcsolódik a pénztörténeti kutatáshoz. Ebben néhai kedves tanára, Kubinyi András professzor történészi iránymutatása és saját segédtudományi iskolázottsága nagyban segítette.

Ki kell térnünk a disszertáció „Nyugat-Magyarország” meghatározására: ez az osztrák örökös tartományokkal szomszédos megyéket öleli fel (Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Zala megyét), kiegészítve két, a nyugati határszélhez szorosan kapcsolódó dunántúli megyével, Győr és Veszprém megyével. A vizsgált terület így nem foglalja magában – eltérő kereskedelmi kapcsolataik miatt - a Morvaországgal és Sziléziával érintkező északi megyéket, valamint az ettől délre fekvő Somogy megyét sem, amelynek pénzforgalmi sajátosságai déli irányba, a szlavón, majd zágrábi kamara területe felé mutatnak. A munkában Nyugat-Magyarország mellett a Nyugat-Dunántúl fogalma is felbukkan. A kettő gazdaságtörténeti szempontból nem azonos fogalom: az előbbi kereskedelmi központja Pozsony, az utóbbié Sopron, úgy, hogy a két város kb. 50 km-es sugarú körre kiterjedő piackörzete között a disszerens szerint nem volt átfedés. A kérdéses terület úthálózatának bemutatása sajnos ma már erősen elavult szakirodalomra támaszkodik. Szívesen olvastam volna további passzusokat arról, hogy a középkori Magyarország regionális tagolódása miként tükröződik a pénztörténetben, miután a jelek szerint ez a tagolódás nem jellemezhető egyszerűen a középkori pénzverőkamarák illetékességi területeivel. Maga a szerző is utal arra, hogy az általa definiált Nyugat-Magyarország Zala megyéje a pécs-szerémi kamarához tartozott, míg a terület többi, nagyobbik része a buda-esztergomi (utóbb budai) és a körmöci pénzverőkamarához, amit majd a pozsonyi pénzverde felállítása (1430) színezt. Érzékeltette munkájában azt is, hogy a vizsgált régió a magyar és az osztrák pénzforgalom ütközőzónája volt, a pénzverés szempontjából pedig mellékszínként számított. A területen nemesfémbányászat nem folyt és Gyöngyössy Márton értékelése szerint Pozsony, jelentős középkori fejlődése dacára sem emelkedett olyan szintre, ami az országos pénzforgalomban is meghatározó lett volna. Sajnos a vizsgált terület általánosabb jellemzése (a középkori úthálózat és a hiteleshelyi tevékenységet folytató egyházi intézmények áttekintésével) rendkívül rövidre és sematikusra sikerült, így a saját maga által definiált, egyébként reális

területválasztás megfelelő szakmai alátámasztásával adósunk maradt. Nem rejti véka alá az egykori pannonhalmi diák elfogultságát, amikor a kutatásra kijelölt terület meghatározásakor a bencés rend újraéledt dunántúli apátságait és egykori gimnáziumait sorolta fel.

A disszertáció hasznos alfejezetét képezi a területen meghatározó munkát végző numizmaták és pénztörténészek tevékenységének áttekintése, valamint a legfontosabb forráskiadványok bemutatása. Ugyanakkor kevésbé jelentősnek tűnik a munkáját záró, mintegy 30 oldalas szöveggyűjtemény, amely válogatva, a teljes szövegközlés és a regeszta közötti furcsa szerkesztésben mutat be már publikált okleveles forrásokat. Annál fontosabb az a repertórium, amely Nyugat-Magyarország 1389–1608 közötti éremleletei verdehelyek szerinti, számos pontosítást és nagy irodalmi apparátust tartalmazó bemutatására vállalkozott. Jó lett volna, ha a disszerens az éremleletek elrejtési módjáról (például, hogy település területén vagy látszólag lakatlan helyen rejtették el őket, edénybe, textilzacskóba helyezték-e a pénzeket stb.), a közgyűjteménybe került lelet teljességének kérdéséről, az érme mellett esetleg egyéb értékes tárgyak – pl. ötvösmunkák – előfordulásáról stb. is rövid tájékoztatást adott volna, ez ugyanis az egykori tulajdonosokra, ezek társadalmi körére is vethet némi fényt, éppúgy, mint az egyébként gondosan elvégzett számítássorozat, ami a rendszerint egyes összetételű éremleletek számítási forint-értékének meghatározásával az egyes kincsleletek értékét összehasonlíthatóvá tette.

A disszertáció korszakhatárai uralkodói évszámokhoz kapcsolódnak, Zsigmond király trónra lépésétől Rudolf uralkodásának végéig. Maga a disszerens is jelezte, hogy az első évszám nem valóságos korszakhatár, de ezzel a választással a Zsigmond-kor pénztörténetének folyamatai nem válnak el egymástól, ami kétségtelenül reális szempont.

A munka rövid, de jól követhető összefoglalását nyújtja a 14–15. századi magyarországi kamararendszernek, továbbá a Zsigmond-kor pénzverésének, nagy hangsúllyal a számos elemében hírhedten rossz minőségű, Erdélyben kiterjedt lázadáshoz is vezető aprópénzrendszernek.

Ezek és a további összefoglalások (ötvösség a királyi városokban, város és pénzverde a késő középkori Magyarországon, 15. századi kamarabérleti szerződések, a Kubinyi András nyomán tárgyalt centralitási kérdések) kétségtelenül hasznosak, bár esetenként rövidke és elnagyoltak (végül is csak magyarázzák, értelmezik a disszertáció fő mondanivalóját), viszont ha ezektől a betétektől és a disszertáció mellékleteitől eltekintünk, az érdemi, nyugat-magyarországi kérdések tárgyalására csak mintegy 100 oldal jut, a velük járó további kitérőkkel együtt.

Az általános tájékoztatáshoz tartozik – de már több ponton is a közelebbi témához kapcsolódva – a pénzverdék személyzetének, munkaszervezetének és technológiájának a bemutatása, továbbá azoknak az adatoknak az ismertetése, amelyekből kiderül, kevés meglepetést okozva, hogy az egyes városi verdék élén álló személyek a város vezetőrétegéből kerültek ki. Az adatok zöme a budai, pozsonyi és soproni pénzverdéhez kapcsolódik, ezeket a bányavárosi és az erdélyi pénzverdék történeti anyaga egészíti ki, így pl. a körmöci kamara részletgazdag, 1514. évi számadása.

A bevezető fejezetek anyagából kiemelkednek azok az adatok, amelyek alkalmasak a pénzverés költségének, a pénzlábnak és a pénzverésből származó haszon meghatározására. Az úgynevezett Landus-jelentés kapcsán (amelynek szerzője egyáltalán nem biztos, hogy valóban Hieronymus Landus pápai nuncius volt) a munka jelentős mértékben támaszkodik Draskóczi István tanulmányaira, emellett azonban saját levéltári kutatásra, vagy a Draskóczi István munkacsoportja által felfedezett levéltári források saját szempontú vizsgálatára, a bennük szereplő, Magyarországon élő tájékozott olasz kortársaktól származó eltérő adatok értékelésére nem került sor. Ehelyett a nyomtatásban megjelent, kevésbé pontos variáns adataira támaszkodott, történeti elemzés helyett inkább kivonatolásra és összegzésre vállalkozott. Nem a disszerens közvetlen és azonnali feladata, de egyszer jó lenne a források alapján meghatározható finomságot összevetni az éremleletekből vagy ásatásokból származó pénzek archeometriai módszerekkel történő elemösszetétel-vizsgálatával összevetni, ígéretes kezdeményezések után ennek szisztematikus lebonyolítása ugyanis a kutatás régi adóssága.

A munka érinti az aranyforint verés kapcsán a magyar aranyforint szerepét a középkori gazdaság szerkezetében és a többek által feltételezett külkereskedelmi passzívum („gazdag föld – szegény ország”) kérdését, Mályusz Elemér és Kubinyi András kutatásai nyomán korrigálva a fenti elméletet. Ebben a disszerens saját kutatásai az éves aranytermelés meghatározásához és az aranyforint verés több mozzanatához kapcsolódnak.

A munka viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik a jó forrásadottságú nagyszebeni és nagybányai pénzverdével és a hamispénzverés mozzanataival is. Ide vágó megjegyzései régészek számára is tanulságos szempontokat kínálnak, amennyiben dokumentálja birodalmi (osztrák) pénzek magyarországi verését, értelemszerűen rosszabb minőségben, továbbá a német lovagrend, valamint a pénzverésre jogosult világi főurak és egyháznagyok saját pénzkibocsátását. Ők mindenkor királyi pénzt verettek (saját éremkép vésetése fel sem merült), mindez azonban a legkevésbé sem jelentett királyi minőséget, amire a disszerens adatsorai szerint az aprópénz-verésben a királyok sem törekedtek, amennyiben rendkívüli bevételeik egyik biztos forrása az ezüstpénzek minőségének tudatos rontása volt. A Zsigmond-kor leggyakoribb, ásatásokon rendszeresen felbukkanó aprópénze, a quaring például csak két latos, tehát 125 % ezüsttartalmú rézből készült. A hamispénzverés, aminek tárgyalása szintén része a disszertációnak, értelemszerűen ennél is silányabb nyersanyagot alkalmazott. A hamisítás egyik formája szinte legális volt akkor, amikor háborús időkben, pénzhiány esetén egyértelműen rosszabb minőségű, rezes aprópénzt vertek, és e pénzrontáshoz a király pénzverési engedéllyel megjutalmazott hívei is alaposan hozzájárultak. Nem volt ez másként akkor sem, amikor osztrák pénzek, jellemzően bécsi fillérek gyengébb kiadását állították elő nyugat-magyarországi verdékben. Az így szerzett dicséretes tudást egyes pénzverési jogosultak saját várukban már közönséges hamispénz-verésre is fordították. Ez a folyamat majd Szapolyai János korában, az 1530-as években tetőzött.

A Zsigmond-kori viszonyok áttekintése után a disszertáció tanulságos része az 1440-es években megindult újabb pénzrontás bemutatása, ami a várnai csata és I. Ulászló halála után tovább romlott. A pénzverés egységét Hunyadi János kormányzóként sem tudta helyreállítani, ugyanis két kulcsfontosságú pénzverőkamara, Körmöcbánya és Kassa a volt főkapitány, Giskra János kezén maradt. A folyamat, aminek nyugat-magyarországi részleteire a

disszertáció kitér, 1456-ban vett pozitív fordulatot, amikor úgy állt helyre a magyarországi pénzverés egysége, hogy mind az öt királyi pénzverőkamarában azonos királyi pénzeket verettek. A pénzláb megváltoztatása, jó és értékálló pénz veretése már Mátyás uralkodásának idejére esett, nagy pénzreformja az 1467-es dekrétummal indult. Az ezután veretett ezüstpénzek rég nem látott módon jó minőségűek lettek (500 ‰ ezüsttartalommal), újra száz denár tett ki egy aranyforintot, és ismét verni kezdték az ezüstgarast, amiből 20 db ért egy forintot. A pénzviszonyok ezzel a következő 50 esztendőre stabilizálódtak. Nem véletlen, hogy az 1460-as évek joggyakorlatában különös törekvés érzékelhető a hamispénzverők felszámolására. A kérdés a 16. század első felében is aktuális maradt.

Tanulságosak, bár a kutatásban alapvető újdonságot nem jelentő rész a külföldi pénzek magyarországi forgalmához kapcsolódó megjegyzések, és ebben a magyar állatkereskedők szerepének a vizsgálata. Ezek a 15–16. századi állatexport történeti zoológiai megközelítésekor is aktuális szempontok.

A disszertáció elemzi az 1510-es évektől a magyarországi pénzverésben újra jelentkező válságjelenségeket, a Fugger-Thurzó konzorcium és ellenlábasai, a Szerencsés-Haller érdekkör küzdelmeit, egyben a Thurzók azon újítását is, hogy 1503-tól a magyar forgalmi pénzekben is feltüntették a verés évét. Egy másik fontos kérdés a magyar tallérverés kezdeteihez kötődik, aminek folyamatát a kezdeti komoly nehézségek és az 1550-es országgyűlés rendelkezései ismertetésével a disszertáció az 1550-es évektől követi.

Egy Bécsben vert magyar denár köriratában szereplő, kis címerpajzsba foglalt ágaskodó egyszarvút a disszertáció Szapolyai István királyi helytartó címereként határozta meg, megjegyezve, hogy a Szapolyaiak ősi címere nem a farkas, hanem az egyszarvú volt, amit néhány éve Neumann Tibor is meggyőzően cáfolt, illetve pontosított. Egy másik, ellenőrzésre váró állítással a Zsigmond halálát követő, a pénzforgalomban jelentkező (még nagyobb) zavar jellemzésekor találkozunk, azzal nevezetesen, hogy ebben az időben Erdélybe román pénzek szivárogtak be. Ennek érdemi forrásadatait sajnos nem sikerült fellelnem (135.).

A munka értékelésében komoly negatívum, hogy nem érzékelhető az elvárható mélységű saját forráskutatás, az eredmények másodkézből, történészek és pénztörténészek feldolgozásaiból származnak, önálló levéltári kutatás nem történt (a levéltári szálát Kubinyi Andrásnak a disszertáció számára átadott jegyzetei képviselik, a 108. oldal 42. jegyzete szerint), ennél erősebb vonulatot képvisel ugyanakkor a saját numizmatikai kutatás. Ennek lecsapódása a munka már említett repertóriuma, amely Nyugat-Magyarország ismert éremleleteit öleli fel, továbbá az a másik, még fontosabb katalógus, amely a kutatott terület pénzverdéit és az ide köthető vereteket határozza meg és írja le (pénzverési jogosult/kamaraispán, verde- és mesterjegy, körirat, éremkép, leletadatok, lábjegyzetben irodalom).

A repertóriumokat és a válogatott forrásokat bemutató fejezetet megelőző értekező szövegrész szerkezete sajnos kevésbé tagolt és átláthatósága sem kifogástalan, ahol az országos viszonyok, a más területekre vonatkozó, de a közvetlen téma szempontjából tanulságos adatok, a fogalmilag némiképp átfedő nyugat-magyarországi és nyugat-dunántúli részletek kissé tagolatlanul, kronológiai szempontból sem mindenkor következetesen

sorakoznak. Ez ismételésekre is alkalmat ad, például a „gazdag föld – szegény ország” elméletről az 5., 56. és a 130. oldalon is olvashatjuk, nagyjából azonos kontextusban. A viszonylag szerény terjedelmű munka ide nem tartozó, vagy rövidíthető részleteket is tartalmaz, például a nem a kutatott területre eső pénzverdek lokalizációs kísérleteinek bemutatását az egyes városok helytörténeti és régészeti irodalmában: ez szempontunkból túl részletes, régészeti-várostopográfiai szempontból pedig túl sommás vállalkozásnak bizonyult.

A disszertáció feltehetően nem tartozik a magyar pénztörténet átütő erejű alkotásai közé, erősen kompendium-jellegű, de világos fogalmazása, a szakirodalom és az éremleletek ismerete és a nyugat-magyarországi verdehelyek termékeinek pontosítása alkalmassá teszi arra, hogy nyilvános vitán a pénztörténet, valamint a gazdaságtörténet szakembereinek mérlegén megmérettessék.

Budapest, 2017. január 28.

Benkő Elek

Benkő Elek

az MTA lev. tagja

MTA BTK Régészeti Intézet